

Priolys AB
Rimbogatan 19
753 24 Uppsala
Tel: 0700 - 908 608
info@priolys.se
www.priolys.se
Org.nr. 559033-8355

Uppföljning av övningsskoleverksamhet vid grundskolor i sex Stockholmskommuner

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	3
1. RAPPORTENS SYFTE OCH INNEHÅLL	4
1.1 INNEHÅLL OCH DISPOSITION	4
1.2 SYFTE OCH UPPDRAGSBESKRIVNING	5
1.3 METOD OCH AVGRÄNSNINGAR	5
1.3.1 Intervjuer	6
1.3.2 Skriftliga underlag	6
1.3.3 Begrepp och förkortningar	6
2. BAKGRUND	8
2.1 ÖVNINGSSKOLEVERKSAMHETEN VID STOCKHOLMS UNIVERSITET	8
2.1.1 Regeringsuppdrag och samverkansavtal	8
2.1.2 Urval av övningsskolor	9
2.1.3 Syftet med övningsskoleverksamheten	9
2.2 VAD ÄR EN ÖVNINGSSKOLA?	10
2.3 CPU-MODELLEN VID SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA	11
3. UNDERSÖKNINGENS RESULTAT	13
3.1 POSITIVA RESULTAT OCH FRAMGÅNGSFAKTORER	13
3.1.1 Positiva resultat	13
3.1.2 Faktorer som bidrar till framgång	15
3.2 UTMANINGAR FRAMÖVER	17
3.3 TVÅ MODELLER – CPU OCH SU:s ÖVNINGSSKOLOR	21
4. SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER	23
4.1 SLUTSATSER	23
4.2 REKOMMENDATIONER	23
4.3 FRÅGOR ATT TA STÄLLNING TILL	25
5. KÄLLFÖRTECKNING	28
5.1 SKRIFTLIGA KÄLLOR	28
5.2 INTERVJUER	30
6. BILAGA	31
6.1 FRÅGEMANUAL FÖR KOMMUNER	31

SAMMANFATTNING

I denna rapport redovisas en uppföljning av övningsskoleverksamheten i grundskolor i sex Stockholmskommuner. Uppföljningen är gjord på uppdrag av Stockholmskommunernas samverkansorganisation Storsthlm.

Datamaterialet har samlats in med två metoder: muntliga intervjuer med nyckelpersoner på berörda kommuner, skolor och lärosäten, samt dokumentanalys av befintliga underlag och utvärderingar.

Några av uppdragets centrala delar har varit att – ur ett kommunperspektiv – identifiera övningsskoleverksamhetens framgångsfaktorer, positiva resultat och utmaningar. Dessa beskrivs i rapportens tredje kapitel. En annan del var att utröna om Storsthlm i en utvecklad övningsskoleverksamhet kan ta lärdom av Södertörns högskolas CPU-modell. I denna sammanfattning kan frågan kortfattad besvaras: ja.

Den övergripande slutsatsen i denna rapport är att övningsskoleverksamheten är mycket framgångsrik. Detta framkommer i samtliga intervjuer och skriftliga underlag. Det förefaller finnas starka skäl att fortsätta, utveckla och i möjligaste mån bygga ut verksamheten till fler kommuner och skolor.

En utbyggnad av övningsskoleverksamheten i dess nuvarande form vore dock inte möjlig, främst av resursskäl. I det fjärde och avslutande kapitlet lämnas därför följande rekommendationer och frågor att ta ställning till, som utvecklas i rapporten:

Rekommendationer:

- *Se över samverkansavtalen*
- *Öka samverkan mellan skolor och med huvudmännen*
- *Samordna kommunens resurser*
- *Hantera variation i VFU-studenter*
- *Mer uppföljning och dokumentation*
- *Beakta kompetensförsörjningen för alla skolor*

Frågor att ta ställning till:

- *Vilken är framtidens navmodell?*
- *Vem ska finansiera vad?*
- *Hur mycket ska skolorna engagera sig i lärosätet?*
- *Bör vissa mål prioriteras högre?*
- *Bör elevernas skolresultat följas upp?*
- *Vilka urvalskriterier ska gälla för nya övningsskolor?*

1. RAPPORTENS SYFTE OCH INNEHÅLL

I denna rapport redovisas en uppföljning av övningsskoleverksamheten i grundskolor i sex Stockholmskommuner. Rapporten har skrivits på uppdrag av Storsthlm och syftet är att följa upp försöket med övningsskolor utifrån ett kommunperspektiv.

I detta avseende skiljer sig föreliggande rapport från alla andra studier som gjorts om övningsskoleverksamheten på Stockholms universitet (SU) sedan den inleddes 2011, då dessa har haft antingen SU:s, studenternas eller statens perspektiv.¹ Dessa aktörers intressen är förstås fullt legitima och kan möjligen vara mer relevanta för just övningsskoleverksamheten än det kommunala, men i denna rapport har alltså det kommunala intresset varit utgångspunkten. När vi tagit fram och analyserat underlag såsom intervjuer, styrdokument och tidigare studier om övningsskolor och verksamhetsförlagd utbildning (VFU), har det alltså skett ur ett kommunperspektiv.

Rapportens målgrupper är primärt Storsthlms styrgrupp för högskole- och forskningsfrågor (förvaltningschefsgruppen), samt det strategiska nätverket för utbildningsfrågor.

1.1 INNEHÅLL OCH DISPOSITION

I rapportens första kapitel beskrivs uppdraget, dess syfte och frågeställningar. Där finns också ett avsnitt om metod och avgränsningar, samt en kortfattad ordlista med de begrepp och förkortningar som förekommer i texten.

Kapitel två ger en bakgrund till och redovisning av övningsskoleverksamheten vid SU, samt en beskrivning av vad som kännetecknar en övningsskola. Här redogörs också kortfattat för CPU-modellen (centrum för professionsutveckling) som används i Södertörns högskolas (SH) övningsskoleverksamhet, eftersom det även ingår i uppdraget att undersöka om Storsthlm i en utvecklad övningsskolemodell kan ta lärdom av CPU-modellen i något avseende.

I det tredje kapitlet redovisas undersökningens resultat och rapportens sista kapitel är en sammanställning av slutsatser och rekommendationer, som vi kommit fram till när vi analyserat kapitel två och tre ur ett kommunperspektiv. Vi formulerar även ett antal frågor att ta ställning till kring vägval och målkonflikter, där vi bedömer att Storsthlm och dess medlemskommuner har anledning att föra djupare samtal om sina prioriteringar kring hur övningsskoleverksamheten bör utvecklas.

¹ Ett flertal av dessa studier används som underlag till denna rapport och återfinns i källförteckningen.

1.2 SYFTE OCH UPPDRAGSBESKRIVNING

Den 23 maj 2017 lämnade dåvarande KSL (Kommunförbundet Stockholms län, numera Storsthlm) sitt remissvar till SU, avseende utredningen "Framtidens övningsskolor och VFU-modeller? Verksamhetsförlagd utbildning vid Stockholms universitets lärarutbildningar". Utöver synpunkter på utredningens sju huvudförslag, konstaterades följande i remissvaret:

"Utredningen belyser inte alls övningsskolornas effekter ur ett kommunperspektiv och därför önskar kommunerna via KSL att komplettera bilden med en kvalitativ utredning med detta fokus. Utredningen kommer genomföras under hösten 2017. Denna blir ytterligare ett underlag för arbetet med 'Framtidens övningsskolor och VFU-modeller'."

Föreliggande rapport är just den kvalitativa utredning som åsyftades i remissvaret. Uppdraget gavs till konsultbolaget Priolys AB, som är specialiserat på bland annat utbildningsutvärdering och som tidigare gjort utvärderingar åt KSL. Teamet som genomfört undersökningen och författat denna rapport består av:

- Joakim Palestro, vd för Priolys AB, som varit projektledare och genomfört skol- och kommunintervjuerna.
- German Bender, samarbetspartner till Priolys, som ansvarat för sammanställning av underlag och rapportskrivande, samt intervjuat projektledarna vid SU och SH.

Studiens huvudsakliga frågeställningar fastställdes av Storsthlm i samråd med Priolys och lyder som följer.²

1. Vilka är framgångsfaktorerna i övningsskoleverksamheten – ur ett kommunperspektiv?
2. Vilka utmaningar ser skolorna och kommunerna med övningsskolor?
3. Vad kan utvecklas i den nuvarande övningsskoleverksamheten? Vad bör avvecklas?
4. Hur kan kunskaper och erfarenheter från övningsskolorna spridas till kommunernas övriga skolor? Om det sker redan idag – på vilket sätt?
5. Hur förhåller sig Södertörns högskolas CPU-modell till övningsskolemodellen, där SU är ansvarigt lärosäte? Vilka styrkor och svagheter har de två modellerna och kan Storsthlm ta lärdom av CPU-modellen i något avseende?

1.3 METOD OCH AVGRÄNSNINGAR

Rapporten bygger på datamaterial som samlats in med två metoder: muntliga intervjuer och dokumentanalys.

² Punkt 1 är aningen modifierad i denna rapport, efter mailkorrespondens med Storsthlm 2017-09-12.

1.3.1 Intervjuer

Av tids- och resursskäl behövde ett urval göras av de skolor och kommuner som skulle ingå i undersökningen. I samråd med Priolys valde Storsthlm då att fokusera på en grundskola per kommun i sex kommuner:

- Bäckahagens skola, F-9 + särskola, Stockholm stad
- Trädgårdsstadsskolan, F-9, Botkyrka kommun
- Källängens skola, 4-9, Lidingö stad
- Myrsjöskolan, F-9, Nacka kommun
- Helenelundsskolan, F-9, Sollentuna kommun
- Pershagenskolan, F-9, Södertälje kommun

Bäckahagens skola och Trädgårdsstadsskolan var två av de fyra utvalda skolor (varav en hoppade av) i det pilotprojekt med övningsskolor- och -förskolor som inleddes av SU år 2011 och som föregick den nuvarande försöksverksamheten, som i dagsläget omfattar 21 skolor i 10 kommuner. De har således längst erfarenhet av övningsskoleverksamhet bland de utvalda skolorna.

Intervjuerna genomfördes i november/december 2017 och i möjligaste mån med utbildningschefer, VFU-samordnare samt rektor och lärare på respektive övningsskola, och dessutom med projektledarna för SU:s övningsskoleverksamhet och för SH:s CPU-verksamhet.³ Bokningen av intervjuer sköttes huvudsakligen av Storsthlm:s processledare Karin Soffiantini-Yildiz. Samma mallar användes för samtliga intervjuer, med utrymme för avvikelser vid behov.⁴

1.3.2 Skriftliga underlag

Utöver intervjumaterialet har vi även tagit del av tidigare genomförda underlag och utvärderingar, som delvis tillhandahållits av Storsthlm och delvis inhämtats på andra sätt (via hemsidor och kontakter med relevanta personer). Samtliga underlag, såväl intervjuer som skriftligt material, har vi i enlighet med uppdraget analyserat ur ett kommunperspektiv. Vissa slutsatser och rekommendationer i det avslutande kapitlet grunder sig således på annat material än de genomförda intervjuerna och platsbesöken.

1.3.3 Begrepp och förkortningar

I denna rapport förekommer en rad begrepp och förkortningar:

- *CPU*: Centrum för professionsutveckling

³ Namn på alla intervjuade redovisas i källförteckningen.

⁴ Intervjumallen finns i rapportens bilaga.

- *KSL*: Kommunförbundet Stockholms län
- *Handledare*: anställda i skolan (oftast lärare), handleder VFU-studenter.
- *SH*: Södertörns högskola
- *Skola*: används i denna rapport om övningsskolor (om inget annat anges).
- *SU*: Stockholms universitet
- *UHR*: Universitets- och högskolerådet
- *UKÄ*: Universitetskanslersämbetet
- *VFU*: de delar av lärarutbildningen som är verksamhetsförlagda.
- *VFU-ansvarig*: person som är ansvarig för VFU:n på en viss skola, i normalfallet en lärare som får ägna en del av sin tjänst åt VFU-samordning.
- *VFU-koordinator*: anställd vid lärosätet, kontaktperson för skolhuvudmän och skolor i frågor som rör VFU-placering, VFU-handledning samt innehållet i VFU-kurser.
- *VFU-lärare*: anställd vid lärosätet, utbildar handledare på skolan och genomför trepartssamtal med VFU-studenter och handledare inom ramen för en VFU-kurs.
- *VFU-samordnare*: anställd hos skolhuvudman (kommunen), placerar studenterna i samråd med skolans VFU-ansvariga och lärosätets VFU-koordinator.
- *VFU-student*: lärarstudent som genomför sin VFU på en skola.

2. Bakgrund

2.1 ÖVNINGSSKOLEVERKSAMHETEN VID STOCKHOLMS UNIVERSITET

Den verksamhetsförlagda delen av lärarutbildningen vid SU omfattade nästan 3 700 studenter HT 2016, fördelade på ca 1 000 skolor i 40 kommuner.⁵ Av dessa placerades omkring 800 studenter på 21 övningsskolor och -förskolor i 10 kommuner.⁶ Det är således en mindre andel av lärarstudenterna som får sin VFU på en övningsskola.

2.1.1 Regeringsuppdrag och samverkansavtal

Övningsskoleverksamheten vid SU har expanderat kraftigt sedan den inleddes hösten 2010 i form av ett pilotprojekt med en handfull särskilt utvalda övningsskolor. Den första expansionen skedde när lärosätet år 2012 fick ett uppdrag av i utbildningsdepartementet att utöka och utveckla pilotprojektet till en försöksverksamhet. Regeringsuppdraget fanns med i universitetets regleringsbrev samma år, med en finansiering på fem miljoner kronor och följande lydelse.⁷

"Medlen ska användas för försöksverksamhet med särskilt utvalda skolor för verksamhetsförlagd utbildning, s.k. VFU-skolor, i syfte att höja kvaliteten i lärar- och förskollärarutbildningarnas verksamhetsförlagda utbildningsdel. Projektet ska även bidra till att fler ämnesdidaktiska forskningsprojekt genomförs i skolan, till skolutveckling och ökad kompetens i de särskilda VFU-skolorna och till mer kunskap om evidensbaserade metoder i skolan."

Samma skrivning återfanns i följande års regleringsbrev, men i regleringsbreven åren därefter har den mest kommunrelevanta passagen strukits (den andra meningen, som börjar med "Projektet..."). Syftet med försöket är numer enbart att "höja kvaliteten i lärar- och förskollärarutbildningarnas verksamhetsförlagda utbildningsdel", vilket förstås är angeläget för SU, men inte i lika hög grad berör kommunernas egen verksamhet (även om man på längre sikt får bättre lärare).

Övningsskoleverksamheten har varit reglerad i ett tilläggsavtal mellan dåvarande KSL och Stockholms universitet, som i sin tur bygger på ett samverkansavtal mellan KSL och ett antal lärosäten i Stockholmsregionen.⁸ I avtalen fastslås vilket ansvar som åligger lärosätena respektive huvudmännen i frågor såsom ekonomisk ersättning, organisation, VFU-placering, utbildningsinnehåll, handledning och lärarfortbildning.

I tilläggsavtalet förbinder sig SU att prioritera övningsskolorna, dels så att de får det antal VFU-studenter de kan ta emot och dels så att deras lärare ges förtur när universitetet erbjuder handledarutbildningar. SU:s VFU-lärare ska också anordna två

⁵ Stockholms universitet (2016c).

⁶ Stockholms universitet (2016b).

⁷ Utbildningsdepartementet (2011).

⁸ KSL (2010) och Stockholms universitet (2012).

kompetensutvecklingsseminarier per termin till skolornas handledare, för att stödja studenterna i deras professionsutveckling och utveckla skolans verksamhet.

Det åligger skolhuvudmännen att bland annat se till att handledarna anordnar två professionsutvecklande seminarier per termin för VFU-studenterna, och att övningsskolorna ska "fungera som nav för andra skolor i arbetet med verksamhetsförlagd utbildning".⁹

I avtalet anges också att det övergripande målet med övningsskoleverksamheten är att höja kvaliteten i lärarutbildningen och stärka studenternas professionsutveckling.

2.1.2 Urval av övningsskolor

Bland de skolor som ansöker hos SU om att få bli övningsskolor sker ett urval. Urvalskriterierna är inte formella, men av det som framkommer i olika skriftliga underlag och de intervjuer vi genomfört förefaller följande faktorer vara viktiga.¹⁰

- Skolan ska ha ett uttalat intresse av att bli en övningsskola och ansökan bör vara förankrad hos ledningen och personalen.
- Skolan bör ha en välfungerande och stabil verksamhet.
- Huvudmannen/skolan ska avsätta resurs för en VFU-ansvarig på skolan.
- Skolan ska vara tillräckligt stor – med kapacitet att ta emot ett stort antal studenter och ha många utbildade handledare (majoriteten av lärarna).
- Skolan bör kunna erbjuda VFU inom flera ämnen.
- Skolans läge bör underlätta tillgängligheten för VFU-studenterna och möjliggöra ett större upptagningsområde.

2.1.3 Syftet med övningsskoleverksamheten

Som redan framgått i beskrivningarna av regeringsuppdraget och tilläggsavtalet, har syftet med övningsskoleverksamheten formulerats på olika sätt i olika sammanhang. Genomgående för dessa har emellertid varit att det kommunala perspektivet varit relativt underordnat i övningsskoleverksamhetens olika syftes- och målbeskrivningar.

I SU:s senaste lägesrapport om övningsskoleverksamheten anges följande:

"De övergripande målen för projektet är att höja kvaliteten i lärarutbildningarnas verksamhetsförlagda utbildning, att bidra till skolutveckling och att öka kompetensen i de särskilt utvalda VFU-skolorna genom ett närmare samarbete mellan universitet och skola, i syfte att stärka studenternas professionsutveckling. Målen är också att fler

⁹ Stockholms universitet (2015).

¹⁰ Stockholms universitet (2017a) och intervju med Cecilia Netje 2017-11-30.

ämnesdidaktiska forskningsprojekt ska genomföras i skolan, att kunskapen om evidensbaserade metoder i skolan ska öka och att de särskilt utvalda VFU-skolorna ska fungera som nav och kunskapsspridare till andra skolor inom kommunen och regionen.”

2.2 VAD ÄR EN ÖVNINGSSKOLA?

Den grundläggande idén med övningsskolor, själva kärnan i verksamheten, är *koncentration* och *samverkan*. Med *koncentration* avses ett högt antal studenter och handledare. Med *samverkan* avses ett tätt samarbete mellan skolan, huvudmannen och lärosätet.

Från SU:s och kommunens sida kännetecknas övningsskolorna av att de prioriteras vid fördelningen av VFU-studenter och av platser på universitetets handledarutbildning. Denna är poängsatt (7,5 hp) och ges på respektive övningsskola, vilket är av stor betydelse för att så många lärare som möjligt ska delta och att utbildningen i viss mån kan anpassas till skolan.

Detsamma gäller de återkommande kompetensutvecklande seminarierna, som anordnas av SU och ofta utgår ifrån skolans och lärarnas egna önskemål, som exempelvis bedömning och betygsättning, specialpedagogiska behov, konflikthantering, genuspedagogik, samverkan mellan lärare och elevhälsa, mm.¹¹ Utöver dessa deltar handledarna i professionsutvecklande seminarier med VFU-studenterna.

All personal på skolan får också under två halvdagar en introduktion i VFU-bedömningsmodellen. Såväl denna introduktion som handledarutbildningen och seminarierna erbjuds också i mån av plats till lärare på närliggande skolor.

Handledarna får stöd av SU:s VFU-lärare (motsvarande 10–20 % av en heltid) i arbetet med studenternas professionsutveckling. På varje skola har skolledningen utsett en VFU-ansvarig kontaktperson, som ansvarar för kontakten med VFU-lärarna och universitetets VFU-koordinator och som har en nyckelroll för att skolan på bästa sätt ska kunna ta emot många studenter.

Även om alla övningsskolor uppvisar dessa kännetecken, finns det också en stor variation dem emellan.¹² Det kan exempelvis gälla hur man väljer att använda och fördela den ekonomiska ersättningen från SU (dvs. från staten) och från kommunen, hur man organiserar VFU:n, hur man fördelar och administrerar handledningstiden i förhållande till lärarnas totala arbetstid, mm.

¹¹ Stockholms universitet (2017a).

¹² Stockholms universitet (2016b).

2.3 CPU-MODELLEN VID SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA

I början av 2014 fattade regeringen beslut om att inleda en försöksverksamhet med övningsskolor och övningsförskolor inom lärar- och förskollärarytbildningar, med en finansiering på 40 miljoner kronor per år.¹³ Försöksverksamheten ska pågå under åren 2014–2019 och UHR (Universitets- och högskolerådet) fick i uppdrag att utse de lärosäten som skulle delta i försöksverksamheten, efter ansökan från lärosätena.¹⁴

Av de 28 lärosäten i landet som har tillstånd att utfärda lärarexamen ansökte 21 om att delta i försöksverksamheten och 15 valdes ut av UHR. Ett av de utvalda lärosätena är Södertörns högskola, där man till en början hade ambitionen att hälften (totalt 550) av lärarstudenterna inom de berörda utbildningarna skulle genomföra sin VFU på en övningsskola som är knuten till ett så kallat centrum för professionsutveckling (CPU).¹⁵ Sedan dess har ambitionen höjts och målsättningen är nu att samtliga studenter ska kunna få sin VFU på en CPU-anknuten övningsskola.¹⁶ Idag har SH samverkansavtal med fem Stockholmskommuner och en fristående huvudman.¹⁷

CPU:erna är som regel placerade i centralt belägna fastigheter, exempelvis en gymnasieskola eller kommunlokal, så att de är lättillgängliga för övningsskolornas VFU-studenter och handledare. Tanken är att de dels ska fungera som *nav* för övningsskolorna och ge dem stöd i studenterna professionsutveckling, dels utgöra ett *samverkansforum* för de inblandade parterna (skola, lärosäte och huvudman). Enligt SH:s projektledare är CPU:erna en gemensam angelägenhet för de tre parterna och ska inte betraktas som en filial till lärosätet.¹⁸

Lärosätets ambition är också att välja övningsskolor som uppvisar en ”mångfald vad gäller elevers etniska bakgrund, socioekonomiska villkor och förutsättningar”, och såväl kommunala som fristående skolor med olika pedagogiska inriktningar.¹⁹

Mycket av det som i SU:s övningsskolemodell sker på själva övningsskolan, sker i SH:s modell på CPU:erna. Det kan röra sig om introduktionsmöten för handledare och VFU-studenter, bedömningsmöten för handledare och VFU-lärare, reflektionsseminarier för studenter, handledarutbildningar, samt professionsutvecklande seminarier för studenter, handledare och lärosätets lärare.²⁰

Syftet med SH:s försöksverksamhet är att ”skapa en lärarutbildning med tydligare fokus på professionsutveckling för höjd kvalitet i den verksamhetsförlagda utbildningen”.²¹ Det finns i CPU-modellen också en uttalad ambition att ta ett

¹³ Utbildningsdepartementet (2014).

¹⁴ UHR (2014).

¹⁵ UKÄ (2017). Stockholms universitet deltar alltså inte i den nationella försöksverksamheten, eftersom man driver en egen övningsskoleverksamhet sedan flera år.

¹⁶ Intervju med Karin Boberg 2017-12-07.

¹⁷ Varje huvudman har ett CPU, utom Stockholms stad, som av administrativa skäl har ett för grundskolan och ett för förskolan.

¹⁸ Intervju med Karin Boberg 2017-12-07.

¹⁹ Södertörns högskola (2014).

²⁰ UKÄ (2017).

²¹ Södertörns högskola (2014).

”helhetsgrepp, där bland annat handledarnas kompetens stärks, de verksamma lärarna utvecklas i sin profession och praxisnära forskningsfrågor återkopplas till högskolan”. Precis som i SU:s övningsskolemodell ligger alltså huvudfokus på lärarutbildningen och studenten, medan det kommunala perspektivet är nedtonat – om än närvarande.

3. UNDERSÖKNINGENS RESULTAT

I detta kapitel kommer vi att använda såväl våra intervjuer som tidigare genomförda utvärderingar och uppföljningar för att besvara de frågeställningar som angavs i projektbeskrivningen:

1. Vilka är framgångsfaktorerna i övningsskoleverksamheten – ur ett kommunperspektiv?
2. Vilka utmaningar ser skolorna och kommunerna med övningsskolor?
3. Vad kan utvecklas i den nuvarande övningsskoleverksamheten? Vad bör avvecklas?
4. Hur kan kunskaper och erfarenheter från övningsskolorna spridas till kommunernas övriga skolor? Om det sker redan idag – på vilket sätt?
5. Hur förhåller sig Södertörns högskolas CPU-modell till övningsskolemodellen, där SU är ansvarigt lärosäte? Vilka styrkor och svagheter har de två modellerna och kan Storsthlm ta lärdom av CPU-modellen i något avseende?

Eftersom punkterna dels inte är av samma karaktär och dels går in i varandra, har vi valt att inte behandla dem i tur och ordning. Vi inleder kapitlet med den första punkten, men punkt två och fyra slås ihop under det därpå följande avsnittet och punkt fem behandlas i detta kapitelns avslutande avsnitt. Punkt tre behandlas dock i nästa kapitel, där vi redovisar våra slutsatser och rekommendationer.

3.1 POSITIVA RESULTAT OCH FRAMGÅNGSFAKTORER

Efter våra samtal med Storsthlm och styrgruppen inför denna undersökning, har vi valt att dela upp den första frågeställningen i två delar:

- a) Vilka *positiva resultat* har övningsskoleverksamheten lett till?
- b) Vilka *faktorer bidrar* till verksamhetens framgång?

3.1.1 Positiva resultat

De positiva resultaten av övningsskoleverksamheten är många och vi ska här sammanställa de som oftast nämns i såväl intervjuerna vi genomfört som i de olika underlag vi tagit del av.

Till att börja med kan man konstatera att den det råder en nästan total enighet om att det övergripande resultatet av övningsskoleverksamheten är positivt. Alla skolor och kommuner vi intervjuat uppger att de vill fortsätta delta i övningsskoleverksamheten. Denna bild styrks av intervjuerna med SU:s och SH:s projektledare och av samtliga utvärderingar som gjorts sedan försöksverksamheten

inleddes. Den samstämmiga uppfattningen är alltså att övningsskoleverksamheten överlag är mycket lyckad och har mottagits väl av såväl skolorna själva som av kommunerna och av SU:s lärarkår och ledning.

Mer specifikt har följande aspekter lyfts fram som positiva resultat av försöksverksamheten.

- *Bättre VFU.* Enligt såväl skolorna vi intervjuat som de utvärderingar vi tagit del av, är den tydligaste positiva effekten (som dessutom är huvudsyftet med övningsskoleverksamheten) att VFU:n blir avsevärt bättre – både vad gäller mottagandet och genomförandet. Det är till gagn för de enskilda lärarstudenterna och kvalitetshöjande för själva lärarutbildningen. I förlängningen är det givetvis också positivt för skolorna och huvudmännen, som får en skickligare och mer välutbildad lärarkår. Huruvida det även leder till en bättre utbildning för skoleleverna är oklart, men några av skolorna tror det (se nästa punkt).
- *Kvalitetsstämpel.* Övningsskoleverksamheten förknippas med närmare koppling till akademien, pedagogisk utveckling, fler vuxna i skolan, bättre organisation och mer strukturerad verksamhet, kollegialt samarbete mellan lärarna, mer resurser, mm. Sammantaget blir det en kvalitetsstämpel för de enskilda skolorna, även om det faktiskt saknas studier om eventuella effekter av övningsskoleverksamheten på skolelevernas kunskapsresultat.
- *Identitetsskapande.* Identiteten som övningsskola kan ge starkare sammanhållning och motivation bland både personal och VFU-studenter, och enligt en av de intervjuade skolorna även leda till att kommunen blir mer engagerad i verksamheten. En annan skola uppger dock att identiteten försvagats med åren, i takt med att "nyhetens behag" avtagit och personal bytts ut, och menar att det krävs ett löpande arbete för att självbilden som övningsskola ska vara levande och förankrad i hela verksamheten.
- *Främjar rekryteringen.* Hälften av skolorna och två av kommunerna nämner specifikt att de ser övningsskoleverksamheten som ett sätt att möta lärarbristen, eftersom det dels är en konkurrensfördel i rekryteringen av verksamma lärare (en kommun använder det rentav i sin marknadsföring), och dels låter dem knyta ett stort antal VFU-studenter till sig, som ofta blir anställda som lärare på skolan när de tagit sin lärarexamen.
- *Kompetensutveckling.* Både handledarutbildningen och de seminarier som SU:s VFU-lärare erbjuder (till såväl övningsskolans som andra skolors lärare), är mycket uppskattade och ses som viktiga för lärarnas professionsutveckling.
- *Pedagogisk utveckling.* Flera de intervjuade skolorna nämner att övningsskoleverksamheten leder till pedagogisk utveckling på olika sätt.

Handledarutbildningen ökar det kollegiala lärandet och samarbetet mellan och inom lärarlag, de kompetensutvecklande seminarierna ger nya kunskaper och insikter, och samverkan med universitetet leder till en generell vilja att utvecklas och ökar benägenheten att ifrågasätta gamla metoder. Hälften av skolorna säger sig ha märkt positiva effekter för hela lärarkåren – även de lärare som inte genomgått handledarutbildning.²² Samtidigt påpekar vissa skolor att annan pedagogisk utveckling har fått stå tillbaka av tids- och resursskäl. (Mer om detta i avsnitt 3.2)

- *Koncentration av handledare och VFU-studenter.* I både våra intervjuer och tidigare utvärderingar lyfts koncentrationen fram som en positiv effekt. Att många lärare handledarutbildas anses bidra till en mer kompetent lärarkår och det ökade antalet vuxna i skolan uppfattas bland annat bidra till en tryggare skolmiljö och ökad studiero i klassrummen. I några skolor har det funnits en oro över att eleverna skulle behöva hålla reda på alltför många nya vuxna, men den nackdelen förefaller vara marginell i förhållande till fördelarna.
- *Närhet till akademien och forskningen.* Detta är en positiv effekt som förefaller vara mer teoretisk än praktisk. Möjligen har det förekommit ett visst flöde av praktikinära kunskap från skolorna till lärosätena, exempelvis i form av föreläsningar av handledare och förestelärare och seminarier för VFU-lärare, och seminarier med lärare från skola och lärosäte, men det förefaller inte ha präglats övningsskolorna i någon särskild omfattning. (Mer om detta i avsnitt 3.2)
- *Samverkan med huvudmannen.* Det finns en viss variation i hur skolorna uppfattar detta, men flera nämner att övningsskoleprojektet har inneburit en ökad samverkan med kommunen.

3.1.2 Faktorer som bidrar till framgång

För att nå de positiva resultat som redovisats ovan, krävs att förutsättningarna finns på plats. Det är i sin tur beroende av insatser och åtaganden från huvudmän, skolor och lärosäte. Utifrån våra intervjuer och med hjälp av tidigare genomförda utvärderingar och studier, har vi identifierat följande framgångsfaktorer.

- *Förankring:* Den kanske mest grundläggande framgångsfaktorn, som nämns i nästan alla intervjuer vi gjort med skolor, kommuner och projektledare, är att övningsskoleverksamheten är förankrad hos skolans ledning och personal. Detta framkommer också i flera av lärosätets egna uppföljningar, där man till exempel konstaterar: "Övningsskoleprojektets framgång hänger i stor

²² Detta framgår också av Stockholms universitet (2015) och UKÄ (2017).

utsträckning samman med att skolledning och lärarkollegium är intresserade och positivt inställda till projektet”.²³

- *Identitet:* En tydlig identitet som övningsskola, med bred förankring bland personal, elever och VFU-studenter, kan skapa bättre förutsättningar för att nå framgång i övningsskoleverksamheten – och dessutom betraktas som ett positivt resultat i sig.
- *Ledningens stöd:* En stark förankring och identitet går givetvis att åstadkomma på olika sätt. Det förefaller dock vara viktigt att skolledningen tidigt ger sitt stöd till projektet. I en av de intervjuade skolorna tog skolledningen själv initiativet och var drivande från start, medan kommunens roll var relativt passiv. Med detta sagt är givetvis kommunens stöd också betydelsefullt.
- *Löpande arbete.* I flera av intervjuerna framkommer också att förankringen och identitetsskapandet bör ses som en pågående process, snarare än en avklarad inledningsfas i projektet, och bör därmed ske löpande. Några exempel på detta är regelbundna personalmöten med all skolpersonal, återkommande utbildning av nyanställda och kompetensutveckling av befintlig personal, samt regelbunden återkoppling och samverkan mellan skolledning, kommun och lärosäte.
- *Handledarutbildningen.* Detta är det kanske enskilt mest uppskattade inslaget, som alla skolor anser vara centralt för en framgångsrik övningsskoleverksamhet med god förankring och hög kvalitet. Flertalet skolor har ambitionen att alla lärare ska genomgå handledarutbildning – i hälften av de intervjuade skolorna är det rentav obligatoriskt. Ersättning för handledaruppdraget utgår i samtliga skolor (med stora variationer mellan skolorna vad gäller ersättningens nivå och struktur). Men för att alla lärare ska ha möjlighet och incitament att faktiskt gå handledarutbildningen krävs inte bara en ersättning till de enskilda lärarna, utan även att skolledningen avsätter tid för lärarna och att SU:s lärare ger utbildningen på plats, så att lärarna inte behöver ta sig till SU för varje kurstillfälle.
- *Nära samverkan mellan kommunen och skolan.* Detta är viktigt inte bara för den enskilda övningsskolan, utan också för att möjliggöra spridningen av erfarenheter till andra skolor i kommunen.
- *Koncentration av handledare och studenter.* Ännu en faktor som kan ses både som en framgångsfaktor och ett positivt resultat i sig. Några exempel på de gynnsamma effekter som skolorna nämner i våra intervjuer är att ett större antal studenter ger ett bättre mottagande, en bättre lärmiljö då studenterna kan ha utbyte av varandra, mindre ensamhet och bättre sammanhållning

²³ Stockholms universitet (2017a).

bland studenterna, samt en ökad vuxennärvaro på skolan som ger skoleleverna trygghet och mer studiero.²⁴ Koncentrationen av handledare har också positiva effekter enligt flertalet av de intervjuade skolorna, exempelvis en starkare övningsskoleidentitet, bättre kollegialt lärande, pedagogisk utveckling och ett tydligare fokus på lärarrollen. En intressant aspekt är att handledarutbildningen uppges gynna även de lärare som inte genomgår den.²⁵

- *Den VFU-ansvariga på skolan.* Detta är en avgörande faktor, enligt både SU:s utvärderingar och flera av våra intervjuer med skolor och projektledare. Inte bara rollen som sådan betonas, utan också att den ansvariga ges rimliga förutsättningar genom nedsättning av arbetstid för andra uppgifter, vilket varierar i viss mån mellan olika skolor.²⁶ Den VFU-ansvariga, som vanligen finansieras av kommunen med 10–20 % av en heltidstjänst, har en nyckelroll när det gäller mottagandet av VFU-studenter och samverkan med SU:s VFU-lärare. Intressant nog lyfts denna faktor också fram i UKÄ:s utvärderingar av 15 lärosätens övningsskoleverksamhet (som inte omfattar SU:s övningsskolor), så det förefaller vara en viktig framgångsfaktor oberoende av övningsskolemodell.²⁷
- *VFU-lärarna och VFU-koordinatören.* Dessa roller lyfts också fram av flera skolor och i SU:s egna utvärderingar.²⁸ Koordinatören är normalt sett en universitetslärare som tilldelats ett särskilt ansvar för lärosätets samordning med kommunerna och skolorna, exempelvis avseende handledarutbildningen, VFU-planeringen och professionsseminarierna.

3.2 UTMANINGAR FRAMÖVER

I detta avsnitt beskrivs ett antal utmaningar för kommunerna, med sikte på framtidens övningsskolor. Dessa utmaningar ligger till grund för de rekommendationer och frågor att ta ställning till som formuleras i nästa kapitel.

- *Relationen mellan övningsskolor och övriga skolor.* Flera skolor och kommuner beskriver mer eller mindre uttalade spänningar mellan övningsskolorna och kommunens övriga skolor. Detta kan ta sig olika uttryck, som att andra skolor uppvisar ett ointresse av att delta i gemensamma projekt eller ta del av övningsskolornas kunskaper och erfarenheter, att icke övningsskolor uttrycker missnöje över att inte få VFU-studenter (och därmed gå miste om en

²⁴ Detta nämns även i Stockholms universitet (2015).

²⁵ Ibid.

²⁶ Stockholms universitet (2017b) och (2016b).

²⁷ UKÄ (2017). Detta gäller förstås fler av de framgångsfaktorer vi identifierat, men att vi särskilt betonar det här beror på att man skulle kunna tänka sig att den VFU-ansvarigas betydelse varierar kraftigt mellan VFU-modeller, vilket inte tycks vara fallet.

²⁸ Stockholms universitet (2015), (2016b) och (2017a).

viktig rekryteringsbas för framtida kompetensförsörjning) och till och med en farhåga över att förlora sina mest kompetenta lärare till övningsskolorna.²⁹

- *Förankring och identitetsskapande.* Det finns en risk att man nöjer sig med det inledande förankringsarbetet och lägger mindre kraft på det löpande arbetet med att fördjupa och förnya identiteten som övningsskola, vilket krävs både pga. personalomsättningen och för att hålla sig a jour med forskning och omvärldsförändringar. Detta har nämnts i intervjuer av samtliga parter – skolan, huvudmannen och lärosätet – och kräver också ett löpande arbete av samtliga.
- *Finansiering.* Både SU:s och SH:s försöksverksamhet har finansierats på initiativ av regeringen och är därmed delvis beroende av statliga medel. Denna finansiering löper sannolikt ut under de närmaste åren (2018 för SU och 2019 för SH). Enligt både kommunerna och projektledarna vi intervjuat, betyder detta inte att övningsskoleverksamheten kommer att upphöra, eftersom man är nöjd med den och till stor del lyckats bygga verksamheter som inte står och faller med det statliga stödet. Men i den mån delar av verksamheten skulle kunna hotas av indragen finansiering, bör man noga beakta listan över framgångsfaktorer i denna rapport och försöka undvika att just dessa drabbas. Enligt både SU:s och SH:s projektledare riskerar till exempel de professionsutvecklande seminarierna att bli alltför kostsamma för att kunna fortsätta bedrivas i nuvarande form (det gäller särskilt för kommuner och skolor på långt avstånd från lärosätet, om universitetslärarna av tids- och resursskäl inte skulle kunna erbjuda kurser och seminarier på skolan eller CPU:t). Det vore problematiskt av två skäl: dels är lärarnas professionsutveckling ett av målen (om än underordnat) med övningsskoleverksamheten, dels har seminarierna positiva effekter både för de delar av övningsskolan som inte är direkt involverade i VFU:n och för andra skolor än övningsskolan.
- *Undanträngningseffekter.* Även om flera skolor nämner att övningsskoleverksamheten leder till pedagogisk utveckling, påpekar vissa av de skolor vi intervjuat att annan pedagogisk utveckling har fått stå tillbaka av tids- och resursskäl. Det kan också gälla kommunala projekt som mer direkt skulle gynna fler skolor än bara övningsskolorna.³⁰
- *Närhet till akademien och forskningen.* Som nämnts tidigare är detta mer en positiv effekt i teorin än i praktiken, och kan därmed betraktas som en utmaning i en framtida övningsskoleverksamhet. Inte minst deltagandet i forskningsprojekt (som är ett av de uttryckliga målen med

²⁹ Detta nämns även i UKÄ (2017).

³⁰ Ibid.

övningsskoleverksamheten) och deltidsadjungeringen av skollärare på lärosätena har i princip varit obefintliga.

- *Spridning till andra skolor.* I flera av övningsskoleverksamhetens olika mål- och syftesbeskrivningar, anges att kunskaper och erfarenheter från övningsskolorna ska spridas till andra skolor, och att ansvaret för detta ligger på huvudmannen.³¹ Det är oklart i vilken omfattning detta faktiskt sker; bilden vi får av våra intervjuer är inte samstämmig. Den generella uppfattningen bland de skolor och kommuner vi intervjuat är att utbyte och samverkan mellan övningsskolor och andra skolor sker i relativt liten omfattning. Skäl som nämns är tidsbrist, ointresse, prestige och t.o.m. avundsjuka. Intervjuerna med SU:s och SH:s projektledare ger dock en delvis annorlunda annan bild. Enligt dem förekommer det utbyte och en kunskapsspridning mellan skolor, men inte på ett strukturerat och systematiskt sätt, utan i mån av tid och plats på exempelvis seminarier, handledarutbildningar och studiebesök. Vår sammanvägda bedömning av intervjuer och andra underlag är att kunskapsspridningen till andra skolor nog bör betraktas som ett utvecklingsområde och en utmaning framöver. Men, som det konstateras i en av SU:s egna utvärderingar: "hur det egentligen förhåller sig med frågan om skillnader mellan övningsskolor och andra skolor är i realiteten svår att uttala sig om utan en än mera djupgående utredning".³²
- *Varierande antal VFU-studenter över tid och mellan skolor.* Eftersom lärarutbildningens VFU-kurser uppvisar stor variation vad gäller placering och omfattning, måste övningsskolorna kunna hantera kraftiga skiftningar i antalet VFU-studenter mellan olika terminer (en av de intervjuade skolorna hade fått 2 studenter en termin och 25 den följande). I möjligaste mån skulle det vara önskvärt med en jämnare fördelning av studenter över tid. Vi har även konstaterat att vissa övningsskolor av olika anledningar inte har fått det antal VFU-studenter som de efterfrågat. Detta är ett problem då det finns outnyttjad handledarkapacitet och skolorna har planerat för ett visst antal studenter. Övningsskolorna borde därför ha möjlighet att ta emot VFU-studenter från andra lärosäten om SU inte kan leverera det antal studenter som skolorna efterfrågar (mer om detta under avsnittet med rekommendationer i nästa kapitel).
- *Utvärdering och dokumentation.* Kommunernas och skolornas utvärdering av VFU:n i allmänhet och övningsskoleverksamheten i synnerhet förefaller inte vara strukturerad och systematisk. I några skolor genomförs muntliga samtal mellan handledare och VFU-studenter, men såvitt vi har kunnat utröna förekommer inte någon skriftlig utvärdering och dokumentation som

³¹ Se avsnitt 2.1.3 "Syftet med övningsskoleverksamheten" i denna rapport.

³² Stockholms universitet (2017a).

dessutom analyseras över tid och jämförs med andra skolor och kommuner. SU har gjort flera egna utvärderingar och lägesrapporter, men de har inte beaktat kommunperspektivet i någon särskild omfattning.³³

- *Likvärdighet.* Några intervjuade kommuner uttryckte tankar om att använda urvalet av övningsskolor för att lyfta socioekonomiskt utsatta områden, där många elever har lågutbildade föräldrar. Resonemanget har två sidor. Dels kan övningsskoleverksamheten stärka dessa skolor genom bl.a. resurstillskott, ökat antal vuxna, pedagogisk utveckling och den höjd lärarkompetens. Dels riskerar också placeringen av övningsskoleverksamhet till mer välmående områden och mer välfungerande skolor att minska likvärdigheten, eftersom det kan göra dessa skolor mer attraktiva (för föräldrar, lärare och lärarkandidater), mer resursstarka och mer gynnade av akademisk kunskap och pedagogisk utveckling.³⁴ Att beakta likvärdigheten i urvalet av övningsskolor är dock inte självklart, enligt projektledarna för SU och SH, som menar att andra kriterier är betydligt viktigare.³⁵ Däremot ser man ett värde i att låta studenterna möta elever med olika bakgrunder och förutsättningar. Vi kan således konstatera att andra aspekter än lärarutbildningens kvalitet och studenternas professionsutveckling är svåra att motivera ur lärosätets perspektiv, när det gäller urvalskriterier för övningsskolor.
- *Utbyggnad.* Såväl huvudmän som lärosäten har ambitionen att bygga ut övningsskoleverksamheten så att den kan omfatta fler lärarstudenter. Detta är emellertid en utmaning av flera skäl. För huvudmännen kan det exempelvis innebära att andra skolor får problem med kompetensförsörjning, kompetensutveckling och likvärdighet. För SU är det till stor del en resursfråga, eftersom man helt enkelt saknar lärare och administrativa resurser för att skala upp verksamheten i dess nuvarande form.³⁶ Därför har såväl tidigare utredningar som flera av de personer vi intervjuat pekat på nav- eller nodmodeller som en möjlig lösning. Vi återkommer till detta i nästa kapitel.
- *Förbättringar av kunskapsresultaten.* I våra intervjuer uppger vissa skolor att de noterat förbättringar av elevernas resultat, andra säger sig inte märka något sådant. Dock har ingen av de deltagande parterna (vare sig skolor, kommuner eller lärosäten) genomfört några uppföljningar av övningsskoleverksamhetens betydelse för skolresultaten, så det saknas konkreta underlag som tyder på detta.

³³ Detta påpekas också i KSL (2017).

³⁴ En liknande snedfördelning har skett i Finland, enligt Stockholms universitet (2016b).

³⁵ Se avsnitt 2.1.2 "Urval av övningsskolor" i denna rapport.

³⁶ Stockholms universitet (2016b) och (2017a).

3.3 TVÅ MODELLER – CPU OCH SU:s ÖVNINGSSKOLOR

Flera av de intervjuade övningsskolorna och kommunerna säger att de vill ha eller är intresserade av SH:s CPU-modell. Som framgått av denna rapport, finns det många likheter mellan SU:s och SH:s modeller.³⁷ Men det finns också viktiga skillnader. Nedan följer en enkel schematisk jämförelse mellan de två modellerna.

SU (övningsskolemodellen)	SH (CPU-modellen)
En enskild övningsskola i kommunen (som regel) får ta del av lärosätets resurser och kompetens. Kommunen ansvarar för eventuell spridning av kunskap och erfarenheter till andra skolor.	SH och kommunen inrättar ett gemensamt CPU. Detta utgör ett nav för flera skolor i kommunen, som via CPU:t kan ta del av lärosätets, kommunens och varandras resurser och kompetens.
Fokus på samverkan mellan lärosätet och den enskilda skolan.	Fokus på samverkan mellan lärosäte och huvudman, samt flera skolor.
Hög koncentration av studenter på en skola.	Inte lika hög koncentration av studenter som i SU-modellen.
Hög koncentration av utbildade handledare på en skola.	Hög koncentration av utbildade handledare, dock lägre än i SU:s modell beroende på tillgängliga resurser för handledarutbildning.
Ersättning från SU för vissa kostnader, dock ej för lokaler.	Ersättning från SH för vissa kostnader, även för lokaler.
Mycket resurskrävande att bygga ut så att alla VFU-studenter på lärosätet får ta del av den.	Mindre resurskrävande att bygga ut så att alla VFU-studenter på lärosätet får ta del av den. Kan dock kräva mer av kommunen.
En VFU-koordinator (20 %) på SU för varje övningsskola (oftast en särskilt utsedd VFU-lärare).	En processledare (20 %) från SH för varje CPU, dit flera skolor är knutna.

Som framgår av tabellen, är SU:s modell vanligen koncentrerad till en skola i kommunen och till ett antal studenter på den skolan. SH:s CPU-modell är mindre fokuserad, men låter i gengäld fler studenter och skolor ta del av resurserna och har större uppskalningspotential. Den ger också kommunen en större och mer aktiv roll.

³⁷ Se avsnitt 2.2 och 2.3 i denna rapport.

För oss framstår det som om SH:s modell har vissa fördelar att ta vara på ur ett kommunperspektiv, särskilt om man tänker sig att SU:s övningsskoleverksamhet ska utvecklas till en navmodell.

CPU-modellen:

- Är mer *resurseffektiv*, eftersom fler skolor får ta del av verksamheten
- Ger *kommunen en större roll* i verksamheten (men också större ansvar)
- Enklare att *skala upp* till fler VFU-studenter och skolor
- Underlättar *kunskapsspridning* till andra skolor

Vilken av SU:s och SH:s modeller som är mest hållbar ekonomiskt när statsbidragen upphör – särskilt ur kommunens perspektiv – är i nuläget oklart och dessutom beroende av om och i så fall hur man väljer att kombinera båda modellerna. Detta är uppenbarligen en fråga som borde utredas närmare.

I en av SU:s egna utredningar jämförs SH:s CPU-modell med ”de idéer om så kallade navövningsskolor eller övningsskolenoder som finns nämnda som en punkt under ’§ 4 Skolhuvudmännen förbinder sig’ i Tilläggsavtalet till Samverkansavtal om den verksamhetsförlagd utbildning i lärarutbildningen, avseende särskild VFU-skolverksamhet”. Vi instämmer till viss del i det resonemanget, men vill också framhålla en avgörande skillnad: navet i CPU-modellen är en fristående plats som är kopplad till kommunen, inte till en enskild övningsskola.

Detta får en rad effekter, bland annat att resurserna sprids mer jämnt till de deltagande skolorna än i SU:s övningsskolemodell och att lokalerna blir mer tillgängliga för VFU-studenter och personal från alla skolor. Man kan också tänka sig att det minskar risken för uppdelning i ”A- och B-lag av skolor” eftersom de andra skolorna inte behöver förhålla sig till en särskilt utvald navövningsskola, och att det minskar effekterna av att kommunerna ”i varierande utsträckning lyckas förvalta kunskaper och erfarenheter från övningsskolorna på andra skolor”, eftersom det sker centralt på ett CPU.³⁸

³⁸ Stockholms universitet (2017a).

4. SLUTSATSER OCH REKOMMENDATIONER

I detta avsnitt redovisas de slutsatser vi dragit när vi analyserat materialet ur ett kommunperspektiv. De underlag vi utgått från är dels intervjuerna, dels tidigare uppföljningar och annan dokumentation relaterad till SU:s övningsskoleverksamhet och SH:s CPU-modell.³⁹

4.1 SLUTSATSER

Den övergripande slutsatsen i denna rapport är att övningsskoleverksamheten är mycket framgångsrik. Detta framkommer i samtliga intervjuer och i alla de skriftliga underlag vi tagit del av, samt i KSL:s eget remissvar om SU:s utredning "Framtidens övningsskolor".⁴⁰

På lärosätetsnivå är övningsskoleverksamheten nu etablerad och välfungerande. På kommun- och skolnivå har de som deltagit i försöksverksamheten i mer än två år kommit förbi uppbyggnadsfasen, och befinner sig nu i en fas där det finns mer utrymme för utveckling och uppföljning.⁴¹ Överlag är organisationerna stabila, ändamålsenliga och inte sårbara för personalförändringar.

Således förefaller det finnas starka skäl att fortsätta, utveckla och i möjligaste mån bygga ut verksamheten till fler kommuner och skolor. Det är också ett önskemål som uttrycks i nästan alla våra intervjuer.

Samtidigt kommer vi, i likhet med tidigare utredningar, också till slutsatsen att en utbyggnad av övningsskoleverksamheten i dess nuvarande form inte vore möjlig av flera skäl.⁴² Vi ska i följande två avsnitt lämna rekommendationer och frågor att ta ställning till, med vilka huvudmännen – var för sig och gemensamt genom sin samverkansorganisation Storsthlm – kan ta sig an denna problematik.

4.2 REKOMMENDATIONER

De flesta rekommendationerna i detta avsnitt tar sikte på resultat och utmaningar som vi identifierat och redovisat tidigare i denna rapport. Vi kommer därför inte upprepa dessa, utan endast benämna dem i korthet där det behövs.

- *Se över samverkansavtalen.* Flera skolor och kommuner uttrycker i våra intervjuer att det finns kostnader som lärosätet bör stå för, såsom kostnader för studenters fältstudier och vissa lokalkostnader (det senare bekostas

³⁹ Både de som redovisats tidigare i denna rapport och andra vi använt finns i källförteckningen till denna rapport.

⁴⁰ KSL (2017).

⁴¹ Stockholms universitet (2015) och (2017a).

⁴² Se föregående kapitel i denna rapport, samt Stockholms universitet (2016b) och (2017a).

exempelvis av SH i CPU-modellen⁴³). Det kan också finnas skäl att se över ansvarsfördelningen mellan lärosäte och huvudman (t.ex. vad gäller kunskapsspridningen till andra skolor, utvärdering av övningsskoleverksamheten och vissa kostnader), samt förtydliga i samverkansavtalen när och hur avvikelser ska leda till åtgärder eller påpekanden till respektive part. Flera avtal reglerar huvudmännens åtaganden, exempelvis samverkansavtalet om VFU, tilläggsavtalet om SU:s övningsskolor och samverkansavtalen som rör SH:s CPU-modell. Alla kan inte omförhandlas vid samma tillfälle och utifrån samma förutsättningar, vilket bör beaktas i en avtalsöversyn.

- *Öka samverkan mellan skolor och med huvudmännen.* Detta är inte bara viktigt för den enskilda övningsskolan, utan också för spridningen av erfarenheter till andra skolor i kommunen. Här kan det krävas ett tydligt uppdrag från kommunens utbildningsdirektör (eller motsvarande) till rektorerna i samtliga skolor att samverka och ta del av erfarenheter från övningsskoleverksamheten. Annars finns risken att ansvaret faller på övningsskolan, som dels kan ha svårt att mäta med det och dels kan ha svårt att väcka andra skolors intresse (något som mer än hälften av de intervjuade skolorna uppger).
- *Samordna kommunens resurser.* Den mest resurskrävande delen av övningsskoleverksamheten tycks vara samverkan mellan skolan och lärosätet. Det är samtidigt en av de mest värdefulla aspekterna. Mycket är alltså vunnet om det kan göras mer resurseffektivt. För att öka andra skolors nytta av övningsskoleverksamheten kan kommunen försöka underlätta för andra skolors lärare att ta del av handledarutbildningen och de professionsutvecklande seminarierna som lärosätet erbjuder, exempelvis genom att lärosätet anordnar aktiviteterna i en kommunal nod (en centralt placerad lokal, t.ex. en gymnasieskola eller kommunhuset), och/eller genom att andra skolors lärare deltar i kollegiala seminarier med övningsskolelärare i dessa noder. Ansvaret för att sprida erfarenheter bör inte ligga på skolorna, utan på kommunen (möjligen även lärosätet). För att öka kunskapsspridningen krävs bättre samordning, men förmodligen även mer resurser (framför allt i form av personal/arbetstid och lokaler). Med tanke på skolans betydelse för kommuninvånarna och på behovet av ökad kvalitet och av kompetensförsörjning/rekrytering, kan det anses vara värt kostnaden.
- *Hantera variation i VFU-studenter.* Det skulle vara önskvärt med en jämnare fördelning av studenter över tid, exempelvis genom anpassad schemaläggning av lärosätena (något som förvisso är svårt att åstadkomma). Man skulle också kunna tänka sig att lärosätet och skolan/huvudmannen gemensamt hittade

⁴³ Järfälla kommun och Södertörns högskola (2016).

andra sätt att ta vara på frigjorda resurser och kompetens när antalet studenter är lägre – t.ex. genom att då planera in forskningsprojekt, kunskapsspridning till andra skolor och pedagogisk utveckling. Ännu en rekommendation är att ange i avtalen att övningsskolan får ta in studenter från andra lärosäten om SU inte kan fylla platserna (något som flera av de intervjuade skolorna uttryckte önskemål om). Detta skulle dock ställa krav på skolans ledning och lärare pga. olika administrativa rutiner och ersättningsystem, skillnader mellan lärosätenas VFU-bedömningsmatriser, skilda avtalskonstruktioner, mm.

- *Mer uppföljning och dokumentation.* För att identifiera problem och områden med utvecklingspotential, och för att ta fram material som kan användas för att dels sprida erfarenheter till andra skolor och dels snabbare och bättre etablera nya övningsskoleverksamheter, bör utvärderingar och uppföljningar ske mer systematiskt. Kvantitativa aspekter kan vara personaltäthet, antal lärarkandidater som anställs efter avslutad VFU, antal VFU-studenter per skola/kommun, etc. Kvalitativa aspekter skulle kunna följas upp genom att man lägger in kommunrelevanta frågor i lärosätets utvärderingar av VFU:n. En annan outnyttjad resurs i det här avseendet är studenternas självständiga arbeten.⁴⁴
- *Beakta kompetensförsörjningen för alla skolor.* För att undvika svårigheter att rekrytera lärare och lärarkandidater till icke-övningsskolor, bör huvudmännen – var för sig och gemensamt genom sin samverkansorganisation Storsthlm – ha en helhetssyn på övningsskoleverksamheten och VFU-placeringen. Ett ensidigt/snävt fokus på enbart övningsskolan ökar risken för att lärarbristen drabbar andra skolor.

4.3 FRÅGOR ATT TA STÄLLNING TILL

Slutsatserna i denna rapport föranleder inte bara rekommendationer. I en del fall uppstår vägval eller målkonflikter, där vi bedömer att Storsthlm och dess medlemskommuner har anledning att föra djupare samtal om sina prioriteringar kring hur övningsskoleverksamheten bör utvecklas. I dessa fall har vi valt att inte lämna rekommendationer, utan formulerar istället ett antal frågor att ta ställning till eller diskutera, som också kan lämpa sig för vidare utredning och/eller workshops med berörda parter.

- *Vilken är framtidens navmodell?* Såväl vi som andra utredningar har konstaterat att ett resurseffektivt sätt att bygga ut övningsskoleverksamheten vore att skapa noder eller nav till vilka skolor knyts. Under arbetet med denna

⁴⁴ Detta påpekades också i KSL (2017).

rapport har vi identifierat tre modeller för detta: "nodmodellen", "navövningsskolor" och "CPU-modellen". Även om det kan finnas variationer inte bara mellan utan även inom dessa modeller (de kan ju implementeras på olika sätt), skiljer sig grundkoncepten i ett avgörande hänseende, nämligen vad som utgör navet eller noden. I *nodmodellen* är övningsskolan själv noden och andra skolor knyts till den; *navövningsskolor* innebär att "ett antal skolor går samman för att skapa VFU-miljöer där studenter från flera av universitetets lärarutbildningar deltar";⁴⁵ och i *CPU-modellen* knyts övningsskolor (eller potentiellt samtliga skolor i en kommun) till ett centrum för professionsutveckling placerat på "neutral" plats (dvs. inte en av skolorna). Det finns för- och nackdelar med samtliga modeller.⁴⁶ Man kan också tänka sig en kombination av dem i samarbete med olika lärosäten, men då krävs sannolikt samordning av exempelvis bedömningsmatriser, handledarutbildning, lokalkostnader, mm. Vilken av modellerna som är mest hållbar ekonomiskt när statsbidragen upphör – särskilt ur kommunens perspektiv – är i nuläget oklart och dessutom beroende av om och i så fall hur man väljer att kombinera modellerna. Detta är en fråga som skulle kunna utredas närmare. Oavsett vad man väljer, måste en grundläggande utgångspunkt, som också betonats av KSL/Storsthlm, vara att en ny modell bör utvecklas i nära samråd mellan lärosäten och kommuner, eftersom det är en kommunal angelägenhet hur kommunerna organiserar sina skolor.⁴⁷

- *Vem ska finansiera vad?* Både SU:s och SH:s övningsskoleprojekt är delvis beroende av statlig finansiering, som upphör i närtid. Vilka är riskerna för kommunerna när projektfinansieringen upphör? Vad är viktigast att bibehålla och utveckla utöver de rent VFU-relaterade aspekterna: pedagogisk och professionsutveckling, forskningsdeltagande, kompetensförsörjning eller något annat? Listorna med framgångsfaktorer och utmaningar i kapitel tre kan vara till hjälp för kommunernas prioriteringar härvidlag.
- *Hur mycket ska skolorna engagera sig i lärosätet?* Flera skolor menar att SU inte är tillräckligt intresserat av att ta till sig skolans kunskaper i sin forskning och verksamhet. Frågan är om kommunerna verkligen vill detta? Det skulle kräva lärartid och andra personalresurser om skolan skulle engagera sig i forskningsprojekt och t.o.m. införde delade tjänster. Hur ska man klara den ökade arbetsbelastningen för lärare, administrativ personal och skolledning?
- *Bör vissa mål prioriteras högre?* Som vi och andra utredningar konstaterat, lämnar resultaten vad gäller vissa av målsättningarna med övningsskoleverksamheten mycket att önska. Det gäller framför allt forskningsdeltagande, delade tjänster och kunskapsspridning till andra skolor

⁴⁵ Stockholms universitet (2017a).

⁴⁶ Se t.ex. avsnitt 2.2, 2.3 och 3.3 i denna rapport.

⁴⁷ KSL (2017).

och kommuner. Kommunerna bör överväga att prioritera spridning av kunskaper och erfarenheter till andra skolor och att behålla de professionsutvecklande seminarierna, som riskerar att drabbas av när det statliga stödet upphör.

- *Bör elevernas skolresultat följas upp?* Det finns inga uppföljningar som visar huruvida övningsskolorna bidrar till att elevernas skolresultat förbättras. Vill kommunerna och/eller Storsthlm göra sådana uppföljningar på egen hand eller i samarbete med SU? Möjligtvis kan regeringen ge ett sådant uppdrag åt ett oberoende lärosäte, eller någon annan relevant statlig myndighet som Skolverket, Statskontoret eller IFAU (Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering).
- *Vilka urvalskriterier ska gälla för nya övningsskolor?* Urvalet av övningsskolor kan användas för att öka likvärdigheten och lyfta skolor i socioekonomiskt utsatta områden. Detta resonemang är dock inte oproblematiskt, något som utvecklas i avsnitt 3.2 om utmaningar. Vi kan konstatera att andra aspekter än lärarutbildningens kvalitet och studenternas professionsutveckling är svåra att motivera ur lärosätets perspektiv, men kan vara väl så relevanta ur ett kommunperspektiv för att bidra till skolutveckling.

5. KÄLLFÖRTECKNING

5.1 SKRIFTLIGA KÄLLOR

Järfälla kommun och Södertörns högskola (2016), *Samverkansavtal om 5-årig försöksverksamhet med övningsskolor*, BUN 2016/185

KSL (2010), *Samverkansavtal om den verksamhetsförlagda delen av lärarutbildningen*, Dnr 2010/0066

KSL (2017), *Remissvar avseende utredningen "Framtidens övningsskolor och VFU-modeller? Verksamhetsförlagd utbildning vid Stockholms universitets lärarutbildningar"*, Dnr KSL/17/0065-1 (Soffiantini-Yildiz, Karin)

Stockholms universitet (2011), *Särskilt utvalda övningsskolor*

Stockholms universitet (2012), *Tilläggsavtal till Samverkansavtal om den verksamhetsförlagda delen av lärarutbildningen, avseende särskild VFU-skolverksamhet*, Dnr SU 301-2131-12

Stockholms universitet (2013), *Stockholms universitets försöksverksamhet med särskilt utvalda VFU-skolor med anknytning till lärarutbildningarna – lägesrapport nr 1*, Dnr SU FV-6.5-0259-13 (Björling, Anna-Karin)

Stockholms universitet (2014), *Stockholms universitets försöksverksamhet med särskilt utvalda VFU-skolor – lägesrapport nr 2*, Dnr SU FV 6.5-0731-14 (Nyman, Ulf)

Stockholms universitet (2015), *Stockholms universitets försöksverksamhet med särskilt utvalda VFU-skolor – lägesrapport nr 3*, Dnr SU FV-6.5-2757-15 (Fröborg, Heléne)

Stockholms universitet (2016a), *Uppdragsbeskrivning – utredning av möjliga VFU-modeller för lärar- och förskolläraryt utbildning vid Stockholms universitet*, Dnr SU FV-6.7-1434-16 (Björling, Anna-Karin och Sveen, Hanna)

Stockholms universitet (2016b), *Verksamhetsförlagd utbildning, VFU, och övningsskoleprojektet i ett professionsperspektiv – Ett diskussionsunderlag baserat på erfarenheter från AkUt+* (Eriksson, Inger; Institutionen för de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik)

Stockholms universitet (2016c), *Årsredovisning 2016*, Dnr SU FV-1.1.8-2580-16 (Nyman, Ulf och Riddarström, Anna; Avdelningen för planering och ledningsstöd)

Stockholms universitet (2017a), *Framtidens övningsskolor och VFU-modeller? Verksamhetsförlagd utbildning vid Stockholms universitets lärarutbildningar* (Larsson, Håkan; Samordningsgruppen för lärarutbildningarna vid Stockholms universitet)

Stockholms universitet (2017b), *Uppföljning av övningsskoleprojektet 2016 – en sammanställning av enkätsvar från "gamla" och "nya" övningsskolor* (Rosell Steuer, Pernilla; Institutionen för språkdidaktik)

Södertörns högskola (2014), *Ansökan om deltagande i försöksverksamhet med övningsförskolor och övningsskolor*, Dnr 1.2.3-00143-2014

Södertörns högskola (2015), *VFU för lärarstudenter på Södertörns högskola*

Södertörns högskola (2017), *Bedömningsunderlag, Handledare, Ämneslärare T6*

UHR (2014), *Vägledning för ansökningsprocessen avseende försöksverksamhet med övningsskolor och övningsförskolor*, Dnr 1.2.3.-00143-2014

UKÄ (2015), *Uppföljning av den verksamhetsförlagda utbildningen inom lärar- och förskollärarytbildningarna*, R2015:24

UKÄ (2017), *Uppföljning och utvärdering av försöksverksamhet med övningsskolor och övningsförskolor inom lärar- och förskollärarytbildningar*, R2017:13

Utbildningsdepartementet (2011), *Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende anslag 2:70 Särskilda utgifter inom universitet och högskolor m.m.*, U2011/4578,5207,6482/UH

Utbildningsdepartementet (2012), *Regleringsbrev för budgetåret 2013 avseende Stockholms universitet*, U2012/1178,5591/UH

Utbildningsdepartementet (2013), *En försöksverksamhet med övningsskolor och övningsförskolor*, U2013/4305/S

Utbildningsdepartementet (2014) *Förordning (2014:2) om försöksverksamhet med övningsskolor och övningsförskolor inom lärar- och förskollärarytbildningar*, SFS 2014:2

5.2 INTERVJUER

Namn	Arbetsgivare
1. Anna Bolmgren	<i>Botkyrka kommun</i>
2. Susanne Englund	<i>Botkyrka kommun</i>
3. Åke Sköld	<i>Lidingö stad</i>
4. Karin Wigert	<i>Lidingö stad</i>
5. Susanne Nord	<i>Nacka kommun</i>
6. Einar Fransson	<i>Nacka kommun</i>
7. Lee Orbisson	<i>Sollentuna kommun</i>
8. Pia Westergren	<i>Sollentuna kommun</i>
9. Mary Seger Smedmark	<i>Sollentuna kommun</i>
10. Berit Lund	<i>Sollentuna kommun</i>
11. Inger Pripp	<i>Stockholms stad</i>
12. Anna Westanskog	<i>Stockholms stad</i>
13. Sabine Albertsson	<i>Stockholms stad</i>
14. Vicky Ljung	<i>Stockholms stad</i>
15. Carina Byström	<i>Stockholms stad</i>
16. Cecilia Netje	<i>Stockholms universitet</i>
17. Karin Soffiantini-Yldiz	<i>Storsthlm/KSL</i>
18. Monika Sonde	<i>Södertälje kommun</i>
19. Anki From	<i>Södertälje kommun</i>
20. Cecilia Wessfeldt	<i>Södertälje kommun</i>
21. Chrisoula Lezis Israelsson	<i>Södertälje kommun</i>
22. Karin Feltin	<i>Södertälje kommun</i>
23. Karin Boberg	<i>Södertörns högskola</i>

6. BILAGA

6.1 FRÅGEMANUAL FÖR KOMMUNER

Denna mall låg till grund för samtliga intervjuer.⁴⁸ Av tidsskäl ställdes inte varje enskild fråga i alla intervjuer, utan frågebatteriet användes mer som ett underlag för att strukturera samtalen och fånga upp alla relevanta aspekter och frågeställningar.

1. Allmänna frågor om verksamheten

På vilka grunder valde ni att delta i övningsskoleprojektet?
Varifrån fick ni information om projektet?
Beskriv och analysera om informationen om vad projektet skulle innehålla och hur det skulle genomföras överensstämmer med hur det faktiskt är? Varför/inte?
Är projektet allmänt känt i kommunen?
Beskriv och analysera er medverkan i projektet. Beskriv verksamheten såsom den bedrivs på er skola.
Beskriv och analysera er samverkan med kommunen och SU gällande projektet. Är ansvarsfördelningen tydlig för alla parter? Vad skulle kunna göras bättre?
Hur väljs handledarna ut? Hur länge är de handledare och vilka uppgifter har de?
Får alla handledare utbildning? Vilken utbildning får de och av vem?
Vad har det inneburit för kommunen att ha många lärare som involveras i övningsskoleprojektet? Samverkar de med varandra i och mellan skolor? På vilket sätt?
Hur fungerar tjänsterna lektorat och förstelärare på skolan? Är de involverade i övningsskoleverksamheten? Hur fungerar i så fall rollfördelningen just med tanke på dessa tjänster, i förhållande till handledarrollen?
Beskriv och analysera vad kommunens VFU-ansvariga betytt för projektet? Vad skulle kunna förbättras?
Har ni eller planerar ni att utvärdera övningsskoleverksamheten? På vilket sätt och hur ofta? Ur vilket/vilka perspektiv (elevens, studenternas, skolans, kommunens, SU:s)? Vad har utvärderingarna kommit fram till?
Har ni ändrat på något sedan övningsskoleprojektet påbörjades? Vad? Skedde det på ert eget initiativ eller på initiativ från skolan eller SU?
Vart vänder ni er om ni har synpunkter på VFU-verksamheten eller vill ändra på något? Måste skolan eller SU godkänna” förändringar?

⁴⁸ Frågemanualerna för skolor och projektledare skiljer sig marginellt från denna och bifogas därför inte.

2. Resultat av verksamheten

Finns det några goda resultat av övningsskoleprojektet som ni vill lyfta fram?
Bedömer ni att resultaten är bestående över tid? Utveckla gärna.
Bedömer ni att projektet har förbättrat övningsskoleelevernas resultat?
Har deltagandet i projektet om övningsskolor inneburit att skolan/skolorna har fått en närmare koppling till universitetet?
Beskriv eventuella forsknings- och utvecklingsprojekt eller annan form av forskningssamverkan (studiedagar, forskarmöten eller dylikt) som skolan/skolorna har deltagit i under projekttiden.
Bedömer ni att övningsskoleprojektet ändrat/utvecklat den pedagogiska verksamheten i skolan? Om ja – hur?
Beskriv och analysera hur kommunen arbetar med spridningen av erfarenheter och dokumentation till andra lärare på skolan?
Beskriv och analysera hur kommunen arbetar med spridningen av egna erfarenheter och dokumentation till andra skolor/kommuner?

3. Utmaningar för verksamheten

Beskriv och analysera vad ni är mest missnöjda med i projektet? Varför?
Beskriv och analysera de viktigaste utmaningarna för övningsskolan under projektets gång?
Beskriv och analysera de viktigaste utmaningarna framöver för övningsskoleprojektet? Ange gärna både kort- och långsiktiga utmaningar.
Ser ni några risker med övningsskolor? Hur kan dessa isf motverkas? (Tränger det tex bort annan verksamhet i skolan/kommunen? Eller finns risk att det skapas A- och B-lag i er kommun mellan övningsskolor och övriga skolor?)
Har administrationen kring projektet inneburit mer arbete än ni trott och planerat för? För kommunen eller skolan? Hur mycket mer? Varför? Hur skulle det kunna avhjälpas/underlättas? (tex mha kommunal stödfunktion eller åtgärder av SU)
Hur fungerar det nuvarande ersättningsystemet för övningsskoleverksamheten? Finns det förbättringspotential ur ert perspektiv?
Hur kommer era förutsättningar att bedriva övningsskoleverksamheten att påverkas när statsbidragen tar slut 2018? Kommer kommunen och/eller SU att behöva skjuta till extra medel? Hur mycket och för vad?

När projektperioden avslutas, vill ni då fortsätta ha övningsskolor? Vilka förutsättningar krävs är i så fall för att ni ska kunna fortsätta?
Beskriv och analysera följande parter betydelse för en lyckad övningsskoleverksamhet: <ul style="list-style-type: none"> • skolan (ledning och lärare) • kommunen • SU
Har övningsskolan fungerat som nav i skolhuvudmännens pedagogiskt/didaktiska utvecklingsarbete även i andra skolor? Skulle det vara möjligt/önskvärt och vad skulle i så fall krävas av skolan/kommunen/SU?
Är övningsskoleverksamheten i er kommun/skola väldigt beroende av vissa specifika eldsjälar? Är den därmed sårbar för personalförändringar?
Anser ni att övningsskoleverksamhetens organisation är långsiktigt hållbar ur skolans respektive kommunens perspektiv? Varför/varför inte?
Skulle övningsskoleverksamheten kunna organiseras på något annat sätt som vore bättre för skolan och kommunen? Hur? (T.ex. avseende ekonomi och ansvarsfördelning mellan SU, kommunen och skolan, samt vad gäller funktioner såsom ledning, VFU-samordnare, handledare, studenter, VFU-lärare, examinatorer och VFU-sekretariat för att säkerställa en VFU av hög kvalitet?)
Har övningsskoleverksamheten på något sätt varit svår eller omöjlig att förena med kommunens styrdokument? (Tex handlingsplaner, regelverk, riktlinjer, uppdrag, verksamhetsmål, etc). Om ja - varför?
Känner ni till andra modeller för VFU utöver övningsskolemodellen? Vad vet ni om CPU?
Skulle ni ha valt övningsskolemodellen framför andra modeller ni känner till, om ni fick välja? Varför/varför inte?
Vilka råd skulle ni ge en skola som vill bli övningsskola?
Vilka råd skulle ni ge en kommun som är intresserad av att ha övningsskolor?
Vilka råd skulle ni vilja ge SU inför en eventuell utvidgning av projektet?

Priolys AB
Rimbogatan 19
753 24 Uppsala
Tel: 0700 - 908 608
info@priolys.se
www.priolys.se
Org.nr. 559033-8355